

Masarykova univerzita v Brně

Filozofická fakulta

Seminární práce do předmětu Metody a techniky pedagogického výzkumu

Vypracovala: Ivana Babyrádová

Představa typického učitele a typické učitelky u žáků 2. stupně základní školy

Zdroj výzkumu: časopis Pedagogika roč. LIII, 2003, výzkum provedla Irena Moravcová-Smetáčková

Úvod:

Při tomto kvantitativním výzkumu bylo použito dotazníku ke zjištění žákovských představ o typických učitelích-mužích a typických učitelkách-ženách. Úkolem žáků bylo přiřadit osobnostní a profesní charakteristiky k učitelům-mužům a k učitelkám-ženám. Výzkum sloužil ke zjištění vlivu genderové příslušnosti učitelů na obsah žákovských představ a sledovala se také genderová příslušnost žáků, kteří toto hodnocení prováděli.

Metodologie sběru dat:

Jako nástroj šetření byl vyvinut dotazník, který umožní zjistit, které ze seznamu 29 charakteristik relevantních pro učitelskou profesi jsou v žákovských představách spojeny s učiteli-muži a které s učitelkami-ženami. Dotazník používá kontrastní škálu, aby bylo možné vyvolat v žácích představu typického učitele a typické učitelky. Na jedné straně pětibodové škály je zastoupena kategorie „učitelka-žena“, na druhé straně kategorie „učitel-muž“. Úkolem žáka je položit si otázku, zda daná vlastnost odpovídá v jeho představě učiteli nebo učitelce. Toto vede u žáků k nabytí představy genderového významu učitelů a učitelek. Zároveň ale byli žáci vyzváni k maximální bezprostřednosti a hodnocení na základě prvního dojmu, který jim vznikne po vyvolání představy učitele či učitelky – žákovské odpovědi nejsou tedy zatíženy racionálním soudem.

Seznam 29 charakteristik, které jsou spojeny s učitelstvím, byl vytvořen na základě závěrů z dosavadních pedagogických výzkumů, které umožnily popsat jednotlivé dimenze učitelství. Ke každé z dimenzí byla přiřazena přidavná jména, která uvedli žáci v rozhovorech, které předcházely sestavování dotazníku. Charakteristiky je možné rozdělit do několika skupin:

- první skupina reprezentuje osobnostní znaky učitele či učitelky bez přímé vazby na učitelskou profesi (mladá/ý, hezká/ý, svobodná/ý, sečtělá/ý, všestranná/ý, inteligentní, čestná/ý, praktická/ý, uznávaná/ý);

- duhá skupina se týká vztahu učitele k žákům – představuje tak emocionální dimenzi učitelství (milá/ý, hodná/ý, příjemná/ý, kamarádká/ý, nesnesitelná/ý, neoblíbená/ý, hysterická/ý);
- třetí skupina se vztahuje k samotnému výkonu učitelství, jeho náplni a institucionálnímu kontextu (vzdělávající, vychovávající, pedagogicky talentovaná/ý, spravedlivá/ý, autoritářská/ý, byrokratická/ý, nadřízená/ý).

Jednotka analýzy:

Do výzkumného šetření bylo zapojeno šest základních škol na různých místech České republiky, přičemž bylo vybráno 166 žáků 2. stupně ZŠ. V souboru bylo zastoupeno 92 dívek a 74 chlapců, tj. 55,4 % dívek a 44,6% chlapců, což představuje ze statistického hlediska početně srovnatelné kategorie. Věk žáků byl v rozmezí 12 – 16 let, zahrnoval tedy šestou až devátou třídu základní školy. Identifikačními znaky žáka bylo pohlaví a věk.

Analýza dat:

Odpovědi žáků na jednotlivé položky byly chápány jako ordinální proměnné nabývající hodnoty od 1 (jednoznačná volba kategorie „žena“) do 5 (jednoznačná volba kategorie „muž“). Hodnota 3 vyjadřovala genderovou neutralitu. Pětistupňová škála byla v průběhu zpracování výsledků transformována do škály třístupňové (kategorie „žena“ – neutrální volba – kategorie „muž“).

Základní statistické operace, na jejichž základě byly formulovány závěry, zahrnovaly: průměrné hodnoty jednotlivých položek, procentuální volby všech kategorií u jednotlivých položek, korelační koeficienty, faktorovou a clusterovou analýzu, testování hypotéz o rovnosti průměrů ve volbách chlapců a dívek.

Výsledky empirického šetření:

- žakovské představy typického učitele a typické učitelky

Z odpovědí žáků vyplynulo, že v souboru 29 charakteristik se vyskytují některé přívlastky, které žáci téměř jednotně přiřazují k učitelce-ženě nebo k učiteli-muži. S představou učitelky-ženy je nejčastěji spojována hysteričnost. S představou učitele-muže jsou spojovány přívlastky kamarádký, uznávaný, inteligentní. Představa učitelky-ženy má v žáků jednoznačnější a konkrétnější obsah než představa učitele-muže. Realizátorka výzkumu se domnívá, že to může být zapříčiněno převahou žakovských zkušeností s učitelkami-ženami,

kteří v českých základních školách obvykle představují většinu pedagogického sboru. Další možnosti vysvětlení tohoto jevu by mohl být výběr takových posuzovaných charakteristik, které odpovídají krajní poloze stereotypní představy ženy ve společnosti.

Většinová žákovská představa učitelky-ženy je tvořena těmito charakteristikami: mladá, hezká, milá, hodná, příjemná, hysterická, přísná, neoblíbená, nesnesitelná, byrokratická, společenská, pracovitá, praktická, vychovávající.

Představa učitele-muže je tvořena těmito charakteristikami: zajímavý, nadřizený, uznávaný, kamarádský, autoritářský.

Genderově neutrální charakteristiky, tj. charakteristiky jednoznačně nepřiraditelné k představě učitelky-ženy či učitele-muže jsou následující: spravedlivá/ý, vzdělaná/ý, čestná/ý, sečtělá/ý, svobodná/ý, pedagogicky talentovaná/ý, všestranná/ý, vzdělávající, inteligentní.

Na základě korelačních vztahů bylo zjištěno, že v žákovském vnímání je charakteristika hezká/ý opakem charakteristiky vzdělaná/ý a pracovitá/ý. Charakteristika hezká žáci přiřazovali hlavně k učitelce-ženě, a přitom předpokládají, že hezká učitelka je také milá, mladá a příjemná, ale není pracovitá a vzdělaná. Tento protiklad krásy a vzdělání si patrně žáci odvozují z celospolečenského genderového kontextu, který žáci přenáší do prostředí školy.

Ve výzkumu bylo také zjištěno, že pokud žáci přiřazují charakteristiku hezká k učitelce-ženě, za vzdělaného a pracovitého pokládají učitele-muže. Charakteristika kamarádský u učitele-muže předpokládá přísnost, nesnesitelnost a neoblíbenost učitelky-ženy.

- chlapecké a dívčí představy typického učitele a typické učitelky

V rámci analýzy je třeba také vzít v potaz pohlaví žáků, kteří hodnotili. Chlapci a dívky si vytvářejí odlišným způsobem svou představu o učiteli-muži a učitelce-ženě. Je to zřejmě kvůli rozdílným zkušenostem vycházejících z každodenních kontaktů s učiteli/učitelkami, respektive z rozdílného způsobu vnímání těchto kontaktů.

Z 29 charakteristik se signifikantní rozdíl v posuzování chlapců a dívek projevil u 14 z nich. Dívky přiřazují tyto charakteristiky spíše učitelkám a chlapci zase naopak učitelům.

Struktura rozdílu ve volbách dívek a chlapců svědčí o silném vlivu vlastní genderové příslušnosti při hodnocení osob stejného nebo opačného pohlaví.

Dívky vycházejí při svém posuzování více ze školní reality, ale chlapci zařazují do charakteristik týkajících se výkonu učitelské profese jen zprostředkovaně i posuzování na základě genderových rolí. Chlapci například charakteristiky, které považují za pozitivní a mužné, přiřazují k učiteli. Jedná se například o charakteristiku inteligentní, která by měla být vnímána jako genderově neutrální. U dívek se podobná tendence objevila například u položky vychovávající, kterou přiřadily k představě učitelky, patrně na základě obecného pojetí ženské role.

Zajímavé je také posuzování mimoprofesionálních charakteristik. Například charakteristiky zajímavá/ý nebo hezká/ý dívky přiřazují téměř jednoznačně k učitelům, zatímco chlapci k učitelkám. Zde tedy vstupují do hodnocení kritéria genderové atraktivnosti.

Chlapecká představa učitelky-ženy je tvořena těmito charakteristikami:

přísná, mladá, milá, neoblíbená, společenská, hezká, hysterická, vychovávající, nesnesitelná, příjemná.

Dívčí představa učitelky-ženy zahrnuje tyto charakteristiky:

přísná, mladá, milá, neoblíbená, společenská, hysterická, vychovávající, nesnesitelná, příjemná, byrokratická, nadřízená, hodná, pracovitá, praktická.

Chlapecká představa učitele-muže je tvořena těmito charakteristikami:

nadřízený, uznávaný, kamarádský, autoritářský, inteligentní.

Dívčí představa učitele-muže zahrnují následující charakteristiky:

zajímavý, kamarádský, autoritářský.

Závěr:

Cílem výzkumu bylo ukázat, zda jsou představy a očekávání žáků vůči učitelům a učitelkám genderově zatížené. Tato hypotéza se prokázala, přičemž významným vlivem je nejen genderová příslušnost posuzovaných učitelů, ale také genderová příslušnost žáků, kteří toto hodnocení prováděli. Realizátorka výzkumu se snažila zmapovat žákovské představy a očekávání vůči učitelům, a nabídnout tak nástroj k lepšímu porozumění školní realitě.

Ze šetření vyplynulo, že představa typické učitelky se značně liší od představy typického učitele. Představa učitelky-ženy je podrobnější a jednoznačnější. Může to souviset se silnou převahou žen v pedagogickém sboru, a tudíž s větší zkušeností žáků s učitelkami-ženami.

Charakteristiky vázané na představu učitele-muže jsou méně jednoznačné a méně podrobné a

nezahrnují žádné negativně vnímané přívlastky. Příčinou může být malé zastoupení učitelů-mužů na základních školách.

Diskuse:

Z mé strany bych k výzkumu neměla žádné kritické připomínky. Autorčina hypotéza o rozdílném posuzování učitelů a učitelek žáky se potvrdila, a podle mého názoru se to dalo očekávat. Také lze samozřejmě předpokládat rozdílné vnímání hochů a dívek ve vztahu k učitelkám a učitelům. Problémem ne zcela jednoznačných charakteristik u učitelů-mužů je podle mého názoru právě malá zkušenost žáků s nimi, neboť na 2. stupni základních škol převažují učitelky-ženy. Velmi zajímavé je ale výhradně pozitivní hodnocení učitelů-mužů jak ze strany chlapců, tak ze strany dívek. Navrhla bych provést podobný výzkum i na středních školách, kde již převaha učitelek na některých typech škol není tak markantní (například na technických školách) a znovu se zaměřit na charakteristiky týkající se učitelů-mužů a zjišťovat, jestli i tam by byli hodnoceni výhradně pozitivně nebo by se již projevila větší zkušenost žáků s nimi a přisoudili by jim i některé záporné vlastnosti.